

גליון צ'א הליכות והלכות בענין "סימני ראש השנה" – "וצורת אמירת הפיוטים"

ויש שנהגו: לאכול גם ביום ב' (שערי תשובה תקפג בשם א"ר תקפג), הטעם: שפירשו "בריש שתא" היינו ב' לילי ר"ה (עיין מועדים וזמנים ח"א עמוד ק), עיין אור ישראל מאנסי יג שהרחיב בדבר.

ויש שנהגו: לאכול גם ביום (שו"ע תקפג שע"ת שם, מטה אפרים תקצז ד). יש שנהגו לאכול בכל עשרת ימי תשובה, והטעם: משום דס"ל שכל עשרת ימי תשובה נקראים ריש שתא (לקט יושר בשם בעל תרומת הדשן).

"יהי רצון...שירבו זכויותינו כרימון"

הטעם שמבקשים כן אף שאמרין בגמרא (ברכות נז, א, סנהדרין לז, א) אפילו ריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון א"כ מה הרבותא הכא (פרי חדש או"ח תקפג מטה יהודה תקפג). שמה דאמרין בגמרא שאפילו ריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון בכל שנותיהם אמר אבל כאן מתפללים שבכל שנה ושנה ירבו זכויותיו כרימון א"כ פשו להו טפי (פרי חדש תקפג).

טעם אחר: אע"פ שכך נאמר כל אדם לעצמו אינו מחזיק בעצמו בכך ולכך מברך (מטה יהודה שם).

טעם אחר: אע"פ שיש לו הרבה מצוות מ"מ אפשר שיש לו יותר עבירות מהמצוות, אבל בראש השנה שנקט לשון ריבוי ר"ל שיהיו הזכויות מרובין מהעונות ועל ידי כך נקרא צדיק גמור (מטה יהודה שם).

"שנה טובה ומתוקה"

הטעם שכופלים "טובה ומתוקה"

לפי שכמה פעמים יש לו לאדם טובה אבל אינו מרגיש בה שהיא טובה אלא שהוא מוכרח להאמין כי בודאי טובה שהרי מאתו יתברך לא תצא הרעות לכן מבקשים "שנה טובה ומתוקה" דהיינו שהשנה תהיה טובה עד כדי כך שנגיש בה היטב בחושים הטבעיים שהיא טובה כמו שמרגישים את מתיקות הדבש ונהנים ממנו.

"יהי רצון שירבו זכויותינו"

הטעם שמבקשים כן דאין זה שייך אם לאדם אין את הזכויות הללו איך ירבו הביאור על פי מה שכתבו חז"ל (יומא פ, ב) שעל ידי תשובה מאהבה הזדונות נעשים לו כזכויות ולכן אנו מבקשים שנוכה לעשות תשובה מאהבה ואז יתרבו זכויותינו כי על ידי הזדונות יתווספו לחשבון הזכויות (רבי אפרים זלמן מרגליות מבראד).

עוד בענייני סימני ר"ה תמצא בספר "לב המועדים אלול תשרי"

אמר אב"י השתא דאמרת סימנא מילתא היא, לעולם יהא רגיל למיכל בריש שתא קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי (הוריות יב, א).

הטעם באכילת סימנים בר"ה

נוהגים לאכול בליל ראש השנה מיני פירות ובשעת אכילת הסימנים אומרים על כל פרי "יהי רצון" (שו"ע תקפג, א),

הטעם: כיון שהוא תחילת שנה נוהגים לעשות לסימן טוב לאכול הדברים הרומזים לזה (חיי אדם כלל קלמ, ומשנ"ב תקפג ס"ק ח).

טעם אחר: כדי להזכיר לאדם שהוא עומד בדין ביום זה ויתעורר לתשובה (אליה רבה תקפג בשם השל"ה).

טעם אחר: לפי שבר"ה אנו מבקשים על עניני מלכות שמים כשמתפללים "ובכן תן פחדך", "ותמלוך אתה לבדך", ועל עניני עולם הזה אנו מבקשים רק ברמז ע"י אכילת הסימנים (ספר התודעה ח"א).

הטעם שאין חוששים באכילת סימנים לאיסור "לא תנחשו"

לפי שהניחוש הזה טוב ורובו מיסוד הגמרא ואגדה על ראשי כבשים שאנו אוכלים כדי שיוזכרנו הקב"ה לטובה וישימנו לראש ולא לזנב (מרדכי יומא רמז תשכג הביא אור זרוע רנז).

טעם אחר: לפי שהרבה דברים הותרו לפעמים אף אם דומים לנחש, ולא מדרך נחש חלילה אלא דרך סימן לעורר בו לבבו להנהיג טובה ולכן נוהגים ליתן סימנים בליל ראש השנה

ובכדי שלא להיכשל בהם לעשות בהם דרך נחש תקנו לומר עליהם דברים המעוררים לתשובה והוא שאומרים בקרא "יקראו זכויותינו" (מאירי הוריות יב, א).

טעם אחר: איסור ניחוש שייך רק כשתולה במעשים שאין להם שום דמיון לסימן כגון שנפלה פיתו מפיו וחושש שיבוא לו היוזק משא"כ הסימנים שאנו עושים בראש השנה שיש באכילתם דמיון טוב לסימן טוב אין בזה משום מנחש (קנן אורה הוריות יב, א).

טעם אחר: כיון שכל הסימנים הן לטובה שיהיה שנה טובה ומבורכת ואין בהם הוראה לרעה לכן אין בזה משום מנחש [מהרש"א לשיטתו שניחוש הוא רק אם הוא עושה סימן לדבר רע].

זמן אכילת הסימנים

יש שנהגו: לאכול סימנים רק בליל א' דר"ה (אלף המגן תר ט), והטעם: לפי שפירשו את דברי הגמרא "בריש שתא" שצריך לאכול סימנים רק בכניסת השנה בראשיתה בליל א' דר"ה (בני יששכר תשרי מאמר ב אות יא).

מעלת הפיוטים

וז"ל קב הישר (פרק פו) כי בכל פיוט ופיוט יש סודות נפלאים .. כי הפיוטים נתחברו על פי עצת מלאכי מעלה שנגלו לרבי אליעזר הקליר שסידר סדר הפיוטים על פי א' ב' ועל פי תשר"ק כי כן מזמרים ומשבחים למעלה.

שינויים בפיוטים במרוצת הדורות

פיוט "מעשה אלהינו" "מלך עליון" "ה' מלך"

במקור צריך להתחיל "מלך עליון" ולסיים ב"לעדי עד ימלוך".

והשתרש לומר שמצרפים שניהם יחד ואומרים "לעדי עד ימלוך מלך עליון" בעוד שצריך לומר מלך עליון ואחר כך את החרוזים המבארים את שבחיו ולסיים בעדי עד ימלוך.

ראייה לדבר שלא שייך לומר שניתקן שיאמרו "לעדי עד ימלוך מלך עליון", לפי שבמהזורים ישנים היה הפיוט הזה משולב עם הפיוט "מלך אביון" כאשר בקטע הראשון מתוארת רוממותו של הקב"ה "מלך עליון" ובקטע הבא שפלותו של בשר ודם "מלך אביון".

ראייה נוספת: הפיוט נסדר לפי סדר א' ב', ובקטעי "מלך עליון" יש רק את האותיות א' ג' ה' והלאה כאשר פיוט "מלך אביון" נתקן באותיות ב' ד' ו' והלאה, אמנם בשלב מסוים הוציאו מן הפיוט את כל קטעי "מלך אביון" ונתרו רק קטעי "מלך עליון" כאשר בסוף הפיוט מזכירים רק שני קטעים של "מלך אביון" הראשון באות ב' והאחרון באות ת'. א"כ נראה שבפיוט זה לא אמרו לסיים "לעדי עד ימלוך".

פיוט "אדירי אימה"

במקור לא מצרפים את הפיסקא "ה' מלך" לחרוזו הבא אלא לתחילת החרוז.

פיוט "וכל מאמינים"

במקור החזן היה אומר "האוחז ביד משפט" והקהל היה משיב לו תשובה שאכן [ה]וכל מאמינים שהוא אל אמונה" ואין עול שאינו עושה משפט שקר, ושוב היה אומר החזן "הבוהן ובודק גנזי נסתרות" והציבור היה משיב לו תשובה "וכל מאמינים שהוא בוחן כליות". וכך גם נראה לפי סדר הא' ב' שהפיוט מיוסד עליו "אוחז ביד" "אל אמונה", "בוהן ובודק" "בוהן כליות", "גואל ממות" "גואל חזק".

המנהג היום: שהציבור אומר בלחש "האוחז ביד מידת משפט" ואחר כך מתחיל בקול "וכל מאמינים שהוא אל אמונה הבוחן ובודק גנזי נסתרות" דהיינו "וכל מאמינים" הוא תחילת הפיוט. ואפילו שמו של הפיוט נשתבש כתוצאה מכך הוא נקרא "וכל מאמינים" בעוד ששמו האמיתי הוא "האוחז ביד מידת משפט" כפי שהוא נקרא בספרי המנהגים האשכנזים.

פיוט "דגול מרבבה"

במקור החזן היה אומר "אתה הוא אלוקינו" והציבור היה משיב לו "בשמים ובארץ" והחזן היה אומר "גיבור ונערץ" והציבור היה משיב לו "דגול מרבבה", וכן הלאה "הוא שח ויהי" "וצווה ונבראו" כאשר שני הקטעים עוסקים בבריאת העולם וכך מורגש שהמענה של הקהל הוא השלמה לדברי החזן.

המנהג היום: שאומרים את הקטע הקודם עם הקטע הבא דהיינו "וצווה ונבראו" "זכרו לנצח" הפסקה שייכת לקודם. וא"כ יוצאת ממשמעותה כונת המחבר.

הסיבה שגרמה לטעות

לפי שבמקור החזן היה אומר קטע אחד והקהל את הקטע השני דהיינו, "האוחז ביד מיד משפט" ה"בוהן ובודק גנזי נסתרות" אותם החזן היה אומר

והקהל היה עונה "וכל מאמינים שהוא אל אמונה" "וכל מאמינים שהוא בוחן כליות"

ובמשך הזמן הקהל התחיל לומר את דברי החזן והחזן את מה שהקהל אומר עד שבמרוצת השנים אומרים שניהם יחד.

כמו כן פזמון "מלך עליון"

החזן היה אומר תחילה "מלך עליון" והקהל היה אומר את שבחי מלך עליון ועד שהקהל גם רצה לומר "מלך עליון" ואמרו עם הש"ן.

מהם פיוטים

עיקרם של הפיוטים הוא עיבוד מדרשי חז"ל בצורה של שירים ולפעמים הכניסו הפייטנים לתוך דבריהם גם דברי הלכות כדי להורת לעם את ההלכה בה ינהגו.

קושיתו של החזן יאיר (בספרו מקור חיים סימן סח) היאך מערבים תורה ותפילה

ומישיב לפי שתקנו אמירת הפיוטים באותם זמנים שלא היו ראויים ללמוד מפני הגזירה, לכן חכמים שבימייהם תקנו להם בכלל התפילה הלכות כדי להכיר ולהזהיר עמי ארצות הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבת ודקדוקי הלכות בדרך שבח והודיה ופיוטים.

הטעם שתקנו הפיוטים בלשון שאינה מובנת

כדי שלא ילמדו הגוים את השבחים ויבאו לשבח בה לאלוהיהם (שו"ת שערי אפרים סימן יג). ונשאל הגרשז"א האם מותר לבאר הפיוטים, והשיב שמותר, והטעם: לפי שכוונת השער אפרים היא רק על הנוסח המקורי (שלמי מועד).

פתיחת ארון הקודש באמירת הפזמונים

הטעם שפותחים את ארון הקודש באמירת הפזמונים

כדי לעורר רחמים עלינו בשמים ושיפתחו לנו שערי שמים לתפילתנו ואנו עושים בתחתונים ומרמזים בעליונים (אלף המנן תקצב, א).

טעם אחר: כנגד כניסת כהן גדול לקודש הקדשים לפי שבארון הקודש נמצא ס"ת ובקדש הקדשים היה הארון עם לוחות הברית, וזאת כדי להגדיל הכוונה ולהקדישה קדושה יתירה (לבוש קלג).

עמידה בשעת פתיחת הארון קודש באמירת הפזמונים

ישיבה: מעיקר הדין אין חיוב לעמוד כשארון הקודש פתוח לפי שארון הקודש מוגבה י' טפחים והוא רשות בפני עצמה (רמ"א יור"ד רמב"ה, ט"ז יג).

עמידה: אמנם רבים נהגו לעמוד, הטעם: דרך כבוד, ובפרט היושבים סמוך לארון הקודש שרואים את הס"ת (ט"ז יור"ד רמב"ג).

אם יכול לעמוד או בחזרת הש"ץ או בשעה שארון הקודש פתוח, יעמוד בחזרת הש"ץ, והטעם: לפי שיש לזה יותר מקור (הגרנ"ק חוט השני תקצו כז).

"מסוד חכמים"

"מסוד חכמים" בקשת רשות לשליח ציבור להפסיק מחזרת הש"ץ ולומר פיומים.

הטעם שבמוסף ביום של ראש השנה אין אומר החזן "מסוד" לפי שמסוד הוא רשות לש"ץ על הפיומים וכיון שביום ב' אין אומרים פיומים בברכה ראשונה, אין צריך לומר מסוד (אוצר כל מנהגי ישרון סימן ס' אות י).

"יראתי בפצותי": "יראתי" הוא רשות לשליח ציבור להתחיל התפילה.

אמירת פזמון זה עם החזן

אין לומר פזמון זה עם החזן, ולכן יש לשתוק בשעה שהשליח ציבור אומר זאת, ומי שחשקה נפשו לומר פיוט זה כי הוא מעורר לב האדם יאמרו בלחש שלא יתבלבל הש"ץ, וגם ידלג מה שאומר שם "משלחי להמציא כפר ומחל" שלא יהיה כדובר שקרים שהרי אינו ש"ץ, וביום השני ידלג "לחלותך שלחוני" (מטה אפרים סימן תקפד י).

"לאל עורך דין"

הטעם שאומרים פזמון זה ביום א' דר"ה בשחרית וביום ב' במוסף לפי שנחלקו בגמ' (ר"ה עו, א) אם הקב"ה דן את עולמו בג' שעות ראשונות של היום, או בג' שעות שניות ובעל הפיוט לא ידע להכריע אי בשלוש ראשונות והוא זמן שחרית או בג' שניות שהוא זמן מוסף לכן תקן ביום ראשון לאומרו בשחרית כדי שיהיה בג' ראשונות, וביום השני כדעה השנייה בג' שעות אחרונות (וביו"ב שהקב"ה דן את כל העולם מבוקר עד לילה אומרים בשחרית) (א"ר, אוצר כל מנהגי ישרון סימן ס' אות יא).

"מלך עלינו": המנהג לסגור את הארון כשאומרים "מלך אביון", והטעם: דווקא שאומרים שבחו של מקום פותחים את הארון הקודש משא"כ באמירת מלך אביון (ליקומי מהרי"ח סדר ראש השנה מוסף).

"ונתנה תוקף" – "בראש השנה יכתיבון" – "מי ישפל ומי ירום" בסיום הקטע הנוסח "מי ישפל" "ומי ירום" בשונה בכל הקטע שאומרים תחילה את הטוב ואח"כ את הפחות טוב "מי יחיה ומי ימות", והטעם: כדי לסיים בדבר טוב "מי ירום" (ליקומי מהרי"ח סדר ראש השנה מוסף).

"עלינו לשבח" – פותחים סדר מלכויות באמירת "עלינו לשבח". והטעם: לפי שקודם אמירת מלכויות אנו משבחים לקב"ה שנתן לנו דעת לקבל עלינו מלכותו ית"ש ושלא "עשאנו כגוי הארצות" (ב"י תקצא).

פתיחת וסגירת הארון: פותחים את ארון הקודש בתחילת אמירת "עלינו לשבח" ובשעת אמירת "שלא שם חלקינו כהם... שהם משתחוים... אל אל לא יושיע" סוגרים, והטעם: לפי שמספר בנות עבודה זרה שלהם (עיין רמח"ל מאמר החכמה) וחוזרים ופותחים ב"ואנחנו כורעים" (שעה"צ קלא מד, אלף המנן תקצב ב).

שיבוש במקום פתיחת ההיכל

המנהג לסגור כשאומרים "שלא שם חלקינו כהם וגו'" ופותחים ב"ואנחנו כורעים",

במקור צריך לסגור אחרי "שלא שם חלקינו" כשאומרים "שהם משתחוים להבל וריק", והסיבה לכך כיון שרק הפסוק הזה הוא גנות. והטעם שנשתבש הדבר: לפי שלא היו אומרים "שהם משתחוים להבל וריק" מפני הצנזור ולכן חשבו שצריך לסגור לפני שלא שם ובאמת צריך להיות פתוח ב"שלא שם חלקינו" דזה שבח (הגר"ש דבילצקי קיצור הלכות המועדים ט כז).

הטעם שפותחים את ארון הקודש באמירת "עלינו לשבח"

כדי להגדילו ולהודיע לעם שהוא שבח גדול ביותר ועל כן יאמרו בשאר ימות השנה בכוונה גדולה יותר ולתת זה על ליבם בר"ה וביו"ב שהם ימי דין (לבוש קלג).

טעם אחר: כדי לעורר רחמים עלינו בשמים שיפתחו לנו שערי שמים לתפילתנו ואנו עושים בתחתונים ומרמזים בעליונים (אלף מנן תקצב א).

בדינו: אסור לש"ץ לעקור רגליו כדי ליפול על פניו לפי שאסור לעקור רגליו באמצע התפילה ולכן נוהגים להניח סטנדר לפניו בשעת התפילה וב"עלינו לשבח" מזויזם, כדי שיהא לחזן מקום לכרוע בלי לזוז ממקומו והעומדים אצלו מסייעים אותו שיוכל לעמוד מבלי עקירת רגליו (ערוך השולחן תרכא, ד, מטה אפרים תקצב ס"ק א).

בדיני הכריעה: יש להפסיק בינו לבין הקרקע ע"י איזה דבר (שו"ע תרכא משנ"ב ס"קיד), והטעם: משום דאסור לשמוח פניו על הרצפה משום אבן משכית.

מנגן קצת בתיבת "ומשתחוים ומוזים" (מטה אפרים תקצב ס א).

ויש נוהגים כהגר"א ואין אומרים מזמור זה: לפי שהמג"א שמביא דין זה מסיים וצ"ע, וכונתו דקשה לו איך אפשר להפסיק בין ישתבח ליוצר והרי נפסק בשו"ע (או"ח נד) שהמספר בין ישתבח ליוצר עברה היא וחוזר מעורכי המלחמה, ולכן הנוהגים כדעת הגר"א אין אומרים מזמור זה, ויש שנהגו לאומרו אחרי חזרת הש"ץ.

הטעם לנוהגים לומר מזמור זה ולא חוששים להפסק, משום שלא אסרו להפסיק אלא במילי דעלמא, אבל דברי שבח מעין המאורע מותר (נודע ביהודה בשם המהרש"ל).

מתפללים בקול אע"פ שכל ימות השנה מתפללים בלחש (שו"ע תקפ"ט).

הטעם: בשביל לעורר הכוונה, ודאי שאסור להרים את הקול יותר מידוי, ולפי שהטעם שאסור כל השנה להרים את קולו בתפילה הוא בכדי שלא להטעות את חברו בתפילתו, ובראש השנה שכולם עם מחזורים אין חשש שמא יטעה (שו"ע תקפ"ט, משנ"ב שם ס"ק כד).

טעם אחר: לפי שהטעם שבכל השנה מתפללים בשקט כדי שלא ישמע אחר את וידוי חברו ויתבייש בזה, ולפי שבראש השנה ויו"כ כולם מתוודים גם אם חברו ישמע אינו בוש בזה (טעמי המנהגים).

לבכות בשעת התפילה

בבאר היטב (תקפ"ג) הביא שהאר"י ז"ל נהג לבכות ואמר שמי שאינו בוכה בימים אלו אין נשמתו טובה ושלמה, גם מי שבוכה מעצמו ומתעורר בבכיה מאליו אותה שעה דנים אותו בב"ד של מעלה ולזה בא לו הבכיה, טעם אחר: כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה שלא ננעלו (ספר שערי טעמי המצות ענין ר"ה).

יש הנוהגים להתפלל בר"ה ויו"כ כפופים (שו"ע תקפ"ד). ביאור כריעה: כריעת ראשו עם גופו בלבד ולא כריעה על הברך (משנ"ב שם ס"ק יג).

הטעם: לפי שאנו תלויים בדין לפיכך יכוון להיות באימה ויראה (לבוש תקפ"ד).

ומנהג העולם: להקל בזה ואינם מתפללים כפופים, הטעם: כיון שהיום כולם חלשים עדיף להתפלל רגיל ובכוונה (אלף המגן תקפ"כז).

בראש השנה מותר לחזור למקומו מיד כשמתחיל הש"ץ החזרה ולא צריך להמתין עד קדושה כמו בשאר ימות השנה והטעם: מפני הפיומים שאומרים בימים אלו (עיין משנ"ב קכג ס"ק י).

בקדיש תתקבל בסוף מוסף נוהגים שהחזן מנגן הקדיש הטעם: להראות שסמוכים אנו ובטוחים שיעשה לנו גם ונוכה בדין (מטה אפרים).

"עוד יזכור לנו אהבת איתן" –"יוציא איום – היום לצדק דיננו" יש נוסחאות שאומרים "יוציא היום" לצדק דיננו, ויש נוסחאות שאומרים "איום" לצדק דיננו, והטעם שאין אומרים "היום": לפי שאין אנו מחזיקים עצמינו לצדיקים שנכתבים ונחתמים לאלתר לחיים טובים (ליקוטי מהרי"ח בסדר ראש השנה מוסף על פי מחזור ויטרי לענין ארשת שפתינו שכתב שאין לומר ותוציא... היום מטעם זה).

ביאור הטעם לנוסחאות שאומרים "היום": כיון שמתפלל כאן בזכות שלושת אבות מותר (ליקוטי מהרי"ח שם).

"אוחילה לאל"

היא נטילת רשות לחזן על מה שרוצה לומר מלכויות וכו' בדינו: אין הציבור אומר "אוחילה" דהוי רשות לחזן (לבוש תקצ"ג) אמנם אם רוצים לומר יאמרו דלא יהא אלא כקורא בתורה (אליה רבא).

"היה עם פיפיות"

תחינה לש"ץ קודם אמירת "מלכויות זיכרונות שופרות". במנהגיו: יש מקומות שהחזן אומר חצי עד ו"אתה תשמע מן השמים", והציבור מסיים עד סוף הפזמון (מטה אפרים). ויש מקומות שהש"ץ אומר עד הסוף, והציבור יכול לומר זאת בשקט עם החזן.

מנהגי התפילות

נוהגים שהחזן מסלסל במילת "המלך" בתפילת שחרית והטעם: לפי שהעולם נברא באות ה' שפתוחה בתחתית האות לומר שכל מי שרוצה לצאת לתרבות רעה יכול לצאת החוצה, ופתוחה גם למעלה שכל מי שרוצה וכל שכן כל מי שרוצה לחזור בתשובה יש לו פתח חזרה. טעם אחר: להדגיש את רעיון מלכות ה' המובעת בתפילה בעיקר ראש השנה (מטעמים דמ"ט).

נוהגים שהחזן בשחרית פותח בתיבת "המלך" בקול נעים במקומו ואחר כך ממשיך במקום של החזן. הטעם: כדי לרמוז שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים לפני שהוא ניגש לתיבה להיות שליח ציבור (זיו המנהגים עמ' קנז).

הטעם שאומרים "המלך יושב" בלי ה' לפי שיושב פירושו שעכשיו יושב על כסא דין, אבל "היושב" בה' הכוונה הרגיל לשבת אע"פ שעכשיו אינו יושב (מטה אפרים תקפ"ד שם ט).

מזמור ממעמקים

יש שאומרים מזמור "ממעמקים" אחרי "ישתבח" (משנ"ב נדס"קד), הטעם: כי בכל יום מאלו עשרה ימים מתעורר אחד מעשרה העמקים הנזכרים בספר היצירה (האר"י פרי עץ חיים שער תפילות ר"ה עיין שם).